

ԼՈՒՄԻՆԵ ԳԱԼՍՑԱՆ

Խաչատուր Աբովյանի անվան ՀՊՄՀ
հայ նոր և նորագույն գրականության և նրա
դասավանդման մեթոդիկայի ամբիոնի դոցենտ,
բանասիրական գիտությունների թեկնածու
ՀՏԴ 821.19.0

**ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ԳՈՅԱՊԱՇՏԱԿԱՆ ՀԱՅԵՑԱԿԱՐԳԸ
ՊԵՐՃ ԶԵՅԹՈՒՆՑՑԱՆԻ «ԱՐՇԱԿ ԵՐԿՐՈՐ» ՎԵՊՈՒՄ**

Բանալի բառեր և արտահայտություններ. Էկզիստենցիալիզմ, ազատության խնդիր, հասարակություն, մենություն, գոյաբանական հարցեր:

Ключевые слова и выражения: экзистенциализм, проблема свободы, общество, одиночество, онтологические вопросы.

Key words and expressions: existentialism, issue of freedom, public, identity, ontological issues.

Հայ պատմավեպի պատմության մեջ երեք շրջափուլ է հարկավոր առանձնացնել՝ պատմական փառավոր անցյալն անփառունակ ներկային հակադրող (Բաֆֆի, Մուրացան, Ծերենց), պատմական (ողբերգական կամ փառահեղ) անցյալն իր ժամանակին զուգահեռող (Ստեփան Զորյան, Դերենիկ Դեմիրճյան) և պատմական անցյալը գոյաբանական հարցերի տեսանկյունից վերլուծող (Վարդան Գրիգորյան, Պերճ Զեյթունցյան, Լևոն Խեչոյան): Անցյալի իրենց մոտեցումների առանձնահատկություններով հատկանշվող այս փուլերը մի կողմից ընկալելի են ժամանակի (19-րդ դար, 20-րդ դարի առաջին, 20-րդ դարի երկրորդ կես) և ուղղության ու մեթոդի (ռոմանտիզմ, ռեալիզմ, մոդեռնիզմ) կոնտեքստում, մյուս կողմից՝ գրողի աշխարհայացքային, գեղագիտական ու ոճական ընդհանուր համակարգի մեջ: Այս վերջին փուլի վիպագրության մեջ պատմությունն ավելի քան երբևէ զրկվում է ազգային նշանակությունից. երևույթ, որ նկատելի է առավելապես արձակագիր, դրամատուրգ, հրապարակախոս Պերճ Զեյթունցյանի պատմավիպագրության մեջ: Ընդհանրապես վեպի՝ Զեյթունցյանի նախասիրած տեսակը փաստական հիմքի վրա ստեղծված էկզիստենցիալ ալլաբանությունն է («Քսաներորդ դարի լեգենդ» վեպն ու «Ամենատխուր մարդը» վիպակը), իսկ նրա լավագույն ստեղծագործություններից մեկը՝ «Արշակ Երկրորդը», ըստ էության, ոչ այնքան պատմական, որքան պատմական փաստերի վրա հիմնված էկզիստենցիալ վեպ է (պատմական անցյալը բեմական մի հարթակ է, որի

վրա էկզիստենցիալ դրամա է տեղի ունենում): Զավեն Ավետիսյանը նկատում է, որ «Արշակ Երկրորդը» «հանրագումարի է բերում մարդկային հոգեբանության այն պեղումները, որ արձակագիրը կատարել էր իր նախորդ գործերում՝ «Կլոդ Ռոբերտ Իզերլի», «Կատակերգություն առանց մասնակիցների», «Ամենատխուր մարդը» և այլն: Ստեղծագործական հղացման ակունքների իմաստով այս պատմավեպը նմանվում է նրա նախորդ գործերին: Զեյթունցյանը հակում ունի իր գործերի հիմքում դնելու մարդու ճակատագրին վերաբերող այնպիսի փաստագրական նյութեր, որոնք հնարավորություն ընձեռեն գեղարվեստորեն վերացարկելու՝ մարդկային լարված հոգեբանության ծալքերը,- գրում է գրականագետը՝ ավելացնելով,- ինչպես նախորդ գործերում, այնպես էլ այստեղ Զեյթունցյանը իր հերոսների առջև դնում է իր իսկ նախապես ունեցած կոնցեպցիան. «Մարդը մահկանացու է, բայց նա երբեք ստրուկ չի դառնա, եթե ինքը կամովին չընդունի ստրկությունը»: Այս իմաստով կարելի է գուգահեռ անցկացնել Ստրաուդի և Արքայի, Արշակ Երկրորդ թագավորի և Գնելի միջև: Ստրաուդի և Գնելի մահվան դատապարտվածությունը ժխտվում և վերաուղղվում է դեպի կյանքի խնդիրը, մարդուն ու աշխարհին օգտակար լինելու մարդկային ձգտումը հաղթում է մահին: Զեյթունցյանի պատմավեպում մարդը ավելի շատ սովորական մահկանացու է, քան հասարակական գործիչ, զինվոր ու թագավոր: Արշակ թագավորի հոգեբանական դեգերումների դիապագոնը չափազանց մեծ է, մեղմ բարությունից ու վիճակի խեղճությունից մինչև դեսպոտիզմն ու սադիզմը, և այս ամենը հանուն մարդու, նրա գերագույն իդեալի, հանուն ազգի և հայրենիքի: Վիպասանին հաջողվում է օգտագործել մարդու «ներքին ժամանակը»: Նրա վիպական մտածողությունը ուղղված է այսօրվա կյանքին»¹:

«Արշակ Երկրորդը», ըստ էության, գոյապաշտական վեպ է, ըստ որում գրողի փիլիսոփայական հարցադրումներն ու «մարդկային հոգեբանության պեղումները» (գոյապաշտությունը կամ էկզիստենցիալիզմը ոչ այնքան փիլիսոփայական համակարգ է, որքան «կյանքի փիլիսոփայության» տեսակ, կեցության անհատական վերապրում, այս առումով էկզիստենցիալիզմի փիլիսոփայությունը բազմաթիվ եզրեր ունի հոգեբանության ու հոգեվերլուծության հետ և փորձում է իմաստավորել կեցության անհատական վերապրման մի որոշակի տեսակ: Զ. Ավետիսյանի նկատած «մարդկային լարված հոգեբանության ծալքերի» պեղումները Զեյթունցյանի պատմավեպում

¹ Գրականությունը և ժամանակը. հոդվածների ժողովածու, Եր., 1980, էջ 300:

հենց էկզիստենցիալ հոգեվերլուծության մեթոդով են կատարվում) մոտ են էկզիստենցիալիզմի փիլիսոփայությանն ու գրականությանը: Չ. Ավետիսյանը ևս նկատում է, որ Զեյթունցյանի գրեթե բոլոր վիպական երկերի առանցքում անհատի ազատության խնդիրն է («Մարդը մահկանացու է, բայց նա երբեք ստրուկ չի դառնա, եթե ինքը կամովին չընդունի ստրկությունը»): Մահվան խնդիրը նույնպես էկզիստենցիալիզմի առանցքային խնդիրներից է: «Զթողնել, որ մոռացվի մահը, ահա էկզիստենցիալիզմի տխուր հոգսը: Չկա ավարտ և չկա կյանքի ամբողջություն: Կատարելապես բացառված է, որ մարդը պատմության մեջ լինի կամ դառնա իր գոյության տերը: Ամեն մի կյանք անդարմանելի կերպով գնում է դեպի մահ»², - Վահե Քաչայի վեպերի հրատարակության վերջաբանում մեջբերում է Ալեքսանդր Թոփչյանը էկզիստենցիալիստ փիլիսոփա Էմանուել Մունիեի խոսքերը: Արշակ Երկրորդի թագավորության ժամանակը Զեյթունցյանը պատկերել է որպես «անդարմանելի կերպով դեպի մահ» ընթացող մարդկային մի կյանք, և այդպիսին է ցանկացած էկզիստենցիալ դրամա: Ինչ վերաբերում է ազատության խնդրին (ազատությունը էկզիստենցիալիզմի փիլիսոփայության ու գրականության և մասնավորապես ֆրանսիական էկզիստենցիալիզմի առաջնային հեղինակներից մեկի՝ Ժան-Պոլ Սարտրի փիլիսոփայության ու գրականության կենտրոնական խնդիրն է, որ հանրագումարի է բերվել նրա հիմնական գեղարվեստական ստեղծագործության՝ «Ազատության ճանապարհները» եռագրության մեջ), Զեյթունցյանի վեպերում ու վիպակներում այն էկզիստենցիալիզմին բնորոշ հարցադրումներ ու լուծումներ է ստանում: «Ամենատխուր մարդը» վիպակի առանցքում, օրինակ, անհատի՝ հանուն սիրո սպանություն գործած Բոբ Ստրատուլի ազատությունն է: Ստրատուլը բանտում թոշուններ է բուժում, թոշունները կամովին մտնում են նրա բանտախուց, Ստրատուլը հասարակության մեջ անազատ էր զգում իրեն, իսկ բանտում՝ ազատ: «Քսաներորդ դարի լեզենդ» վեպի հերոս Կլոդ Ռոբերտ Իզերլին տառապում է ոչ թե Հիրոսիմայի վրա ռումբ նետելու պատճառով, այլ ռումբը նետելուց հետո՝ իբրև ճանաչված ու համբավ վայելող հերոս, հասարակության մեջ իր ազատությունը դրսևորելու անկարողությունից. նա խախտում է անհատին կաշկանդող հասարակական նորմերը դրանց ենթարկվելու հարկադրանքի պատճառով, քանի որ չի ուզում համապատասխանել իր կերպարի հասարակական ընկալմանը. հասարակությունը դառնում է անհատի ազատության սահմանափակման հիմնական գործոնը:

² Վահե Քաչա, Գիշատիչների խնջույքը, Եր., Սովետական գրող, 1976, էջ 363:

Իր պատմվածքներում, վիպակներում և վեպերում Սարտրը փորձում է սպառել անհատի ազատության սահմանափակման ամենատարբեր ձևերը: Ըստ Սարտրի՝ սերը սահմանափակում է մարդկային ազատությունը: Նրա «Ինտիմ» նովելում, օրինակ, տղամարդը բռնանում է կնոջ ազատության վրա: Մարդուն ինչ-որ բան տալ, նշանակում է գերի վերցնել նրան, ինչ-որ բան տալ, նշանակում է ոչնչացնել այն, ինչ տալիս ես, որպեսզի նրան, ում տալիս ես, դարձնես գերի: Սարտրի հերոսները մշտապես խուսափում են սիրուց, իսկ «Սրտխառնոց» վեպում Անտուանը, խզելով իր բոլոր կապերը հասարակության հետ, լքում է նաև սիրած աղջկան: «Դոնփակ» պիեսի հիմնական գաղափարը ևս անհատի ազատության սահմանափակումն է հասարակության կողմից: «Դժոխքը դա մյուսներն են», - ասում է պիեսի հերոսներից մեկը՝ Գարսենը³: Սարտրն իր պիեսում ցույց է տալիս, թե ինչպես են մարդիկ դառնում մեկ մյուսի «դահիճը»՝ ազատությունը սահմանափակողը:

Զեյթունցյանի վեպի հենց սկզբում ցույց է տրվում, թե ինչպես է զինվորական Ներսեսը Արշակի կողմից կաթողիկոսական նշանակումը ընկալում որպես բռնություն, որպես իր ազատության սահմանափակում:

Սարտրն իր ստեղծագործություններում հետազոտում է հասարակությունը՝ որպես անհատի էությանը խորթ, թշնամական օրգանիզմ, ուր յուրաքանչյուրը սահմանափակում է մյուսի ազատությունը. այդ իսկ պատճառով էկզիստենցիալ հերոսը նախընտրում է խզել կապերը հասարակության հետ՝ հաճախ իր ազատ ընտրության մեջ ինքնահաստատվելու համար ստիպված լինելով դիմել անհեթեթ արարքների, ինչպես Սարտրի «Հերոստրատը» նովելի հերոս Պիեռը, որ իր ազատ ընտրության իրավունքը հաստատում է սպանություն գործելով՝ սպանություն, որ ոչ մի շարժառիթ չունի: Անհեթեթ ու չպատճառաբանված արարքների է դիմում Զեյթունցյանի «Քսաներոդ դարի լեգենդ» վեպի հերոս Իզերլին՝ ընդվզելով հասարակության դեմ, ընդվզելով իր հերոսական կերպարի՝ ինքն իր դեմ՝ որպես հասարակության պաշտելի հերոսի: «Ազատության ճանապարհները» եռագրության առաջին վեպի փոփոխված՝ «Ընդվզում» վերնագրով երկում Սարտրը փորձում է ընդգծել գլխավոր հերոսի հասարակական բարոյականության ու պայմանականությունների դեմ ընդվզումը, որ միաժամանակ ընդվզում է նաև սեփական անձի դեմ՝ որպես հասարակության մի անդամի. նույնը կարելի է ասել նաև Իզերլիի մասին: Իզերլիի անհեթեթ վարքագիծը ոչ այլ

³ Ժան Պոլ Սարտր, Թատերգություն, Եր., Սովետական գրող, 1985, էջ 407:

ինչ է, եթե ոչ ընդվզում սեփական անձի դեմ: Այսպիսով, սահմանափակված ազատության հակակշիռը դառնում է անհեթեթ վարքագիծը, որի բնորոշ օրինակը «Արշակ Երկրորդ» վեպում նախարարների ընթրիքի ժամանակ իշխան Վաչակի պատասխանն է արքայի հարցին: Արշակը Վաչակից պահանջում է նստել արքայական աթոռին և անկեղծորեն խոստովանել, թե ինչպես կվարվեր, եթե ինքը լիներ արքա: Արքայական աթոռը դառնում է անսահմանափակ (այս իմաստով իշխանական տիտղոսը սահմանափակ ազատություն է) և անպատիժ ազատության խորհրդանիշ. «Ես...- իշխան Վաչակը հանկարծ լսեց սեփական ձայնը, որ շատ օտար ու տհաճ հնչեց իր ականջին: - Ես կբարձրանայի ու ման կգայի սեղանի վրա...

-Ես հասկանում եմ, դու, անշուշտ, չէիր բարձրանա ու ման չէիր գա սեղանի վրա: Քեզ պարզապես այդ հնարավորությունն է գրավում: Ուրեմն, քեզ համար դա՞ է թագավորության խորհրդանիշը: Հետաքրքիր է: Ուրի՞շ, իշխան, ուրի՞շ:

-Ես կիրամայեի, որ նախարարները խուզեն իրենց մագերը և արքային ներկայանան միայն ճաղատ գլուխներով,- վախից մի փոքր համարձակ դարձավ իշխան Վաչակը»⁴: Այլոց ազատությունն անընդհատ սահմանափակող, ուրիշների համար «ղահճի» դեր կատարող Արշակ արքային անընդհատ զբաղեցնում է ազատության գաղափարը, նրա իրագործման հնարավորությունը: Արշակավանի կառուցումը մարդկանց այդ հնարավորությունն ընձեռելու մի փորձ է: Նրան հետաքրքրում է, թե ինչպես մարդը կորսնորի իրեն բացարձակ ազատության պայմաններում: Էկզիստենցիալիզմի գրականության խնդիրներից մեկը հենց այդ փորձն է՝ ստեղծել այնպիսի իրադրություն, որի մեջ բացահայտվում է Էկզիստենցիալ մարդու էությունը, հոգեբանությունն ու աշխարհի Էկզիստենցիալ ընկալումը: Արշակն այդպիսի՝ պատմական նշանակության մի փորձ է կատարում հենց Արշակավանի կառուցմամբ: Արշակավանը վեպի առանցքային մետաֆորն է (պատմավեպի դրամատիկական տարբերակը հեղինակը վերնագրել է «Ավերված քաղաքի առասպելը»), քաղաք, ուր պիտի ապրեն տերերից փախած ծառաները, գողերը, մարդասպաններն ու մնացած օրինազանցները: Այդպես «սահմանային» իրադրության մեջ բացահայտվում է հեղինակի Էկզիստենցիալ հայեցակարգը: Այդ քաղաքում են ապաստանել ամուսիններից փախած կանայք: Ամուսնական անհավատարմությունը նույնիսկ Արշակավանի բնակիչների կողմից է համարվում պարսավելի

⁴ Պերճ Զեյթունցյան, Ընտիր երկեր երկու հատորով, հատոր 2, Եր., 1987, էջ 165:

արարք: Պարսավելի է Արշակավանում ամուսնացած Աշխենի և զարդեր վաճառող Բակուրի գաղտնի սիրավեպը: Մերգեյ Սարինյանը վեպի այս դրվագի մասին գրում է. «Արշակավանը ծնեց իր հակասությունը, գաղափարի իր իսկ բացասումը և հոգեբանորեն նախապատրաստեց առաջին փախստականին»⁵: Արշակավանը վերածվում է ազատության ուտոպիայի. այդ քաղաքի գոյությունը, այսինքն բացարձակ ազատությունը, անհնարին է, այն երազանք է, պատրանք, որ չի կարող դիմանալ իրականության փորձությանը, ուստի դատապարտված է կործանման: Եվ Ջեյթունցյանը պատկերում է, թե ինչու այդ բացարձակ ազատության տարածքը չէր կարող դիմանալ ժամանակի փորձությանը: Արշակավանը հիանալի գաղափար է, բայց չէ՞ որ այդ գաղափարը վերածվում է քաղաքի, իսկ քաղաքում ի վերջո հասարակություն է կազմավորվում, իսկ հասարակական հարաբերություններն ի վերջո դառնում են անհատի ազատության սահմանափակման, ավելին՝ հասարակությունից անհատի օտարման հիմնական պատճառ: Մա, բնականաբար, ժամանակակից հասարակության մասին ժամանակակից պատկերացում է: Չորրորդ դարի հասարակական կառուցվածքին այս պատկերացումը չի կարող համապատասխանել. չորրորդ դարում մարդը դեռ բնությունից օտարման փուլում էր, հետո էր դեռ օտարվելու Աստծուց (19-րդ դար. Նիցշեի «Աստված մեռել է» խոսքը հենց այդ երևույթին է վերաբերում), իսկ 20-րդ դարում՝ հասարակությունից, քանի որ անհատի ազատության սահմանափակումն ու օտարումը հասարակությունից ժամանակակից քաղաքակրթությանը բնորոշ իրողություններ են: Ջեյթունցյանը հայոց պատմության այնպիսի իրադարձություն է ընտրել, որ առավել համահունչ կարող էր լինել գոյության փիլիսոփայության իր հարցադրումներին կամ կարող էր հերոսներին էկզիստենցիալ վարքագիծ պայմանավորող «սահմանային» իրավիճակների հնարավորություն ընձեռել: Էկզիստենցիալ կամ «սահմանային» իրավիճակների տեսանկյունից անշուշտ նոր հետաքրքրություն են ներկայացնում չորրորդ դարի հիշյալ անցքերի բազմաթիվ դրվագներ, հատկապես՝ Արշակավանի կառուցումը: Հետաքրքիր է, որ չորրորդ դարի անցքերին բազմիցս անդրադարձած հայոց պատմավիպասանության մեջ Արշակավանի կառուցման դրվագը մնացել է անտեսված: Ընդհանրապես, «Ջեյթունցյանը երևակայության ուժով «վերականգնել» է շատ բան, «կյանքի է կոչել» այնպիսի փաստեր», «երևույթներ», պատմական ու կենսագրական

⁵ Մերգեյ Սարինյան, Պատմության առասպելի վիպականացումը, «Գրական թերթ», 15 հունիսի, 1979:

տվյալներ, որոնք «անտեսվել» կամ «մոռացության են տրվել» նախորդ պատմագիրների և գրողների կողմից, - գրում է Սևակ Արզումանյանը: Ինչ-ինչ պատճառներով, ասենք, Բաֆֆին, Ստ. Զորյանը և Ժանրային այլ ձևերով Արշակ Երկրորդի գահակալության շրջանի մեր պատմությունը արտացոլող հեղինակները առավել ուշադրություն են դարձրել իրական-պատմական հերոսների քաղաքական-հայրենասիրական վարքագծին, նրանց արտաքին, այսպես ասած՝ «միջազգային» հարաբերությանը: Դժվար չէ հասկանալ, որ այդ, ինչ-ինչ պատճառները, ամենից առաջ, թաքնված են ժամանակաշրջանով պայմանավորված հեղինակային նպատակամիտումի մեջ⁶: Զեյթունցյանի պատմավեպն առավել համահունչ է արդի ժամանակներին և առաջադրում է առավելապես 20-րդ դարին բնորոշ այնպիսի հարցադրումներ, ինչպիսիք են, օրինակ, անհատի մենությունը կամ սեռերի օտարված հարաբերությունները:

«Արքայի մենության» մոտիվը պատմավիպասանության մեջ իհարկե նոր չէ. և՛ «Գևորգ Մարգալետունի» և՛ «Պապ թագավոր» պատմավեպերում թագավորները մենակ են, մենակ է Աշոտ Երկաթը, մենակ է Պապը, բայց Զեյթունցյանը արքայի կերպարում փորձում է ցույց տալ «մարդու մենությունը»: Արշակը ոչ թե մենակ է, այլ մենության դատապարտված անհատ: Անհուշ բերդում մորթագերծ Վասակի հետ այսպես է մենախոսում նա. «Բախտս բերեց Վասակ... Ես ազատվեցի իմ մենակությունից... Իսկ սա... Մա բացարձա՛կ մենակություն է... Մաքուր և անարատ... Մա մարդու մենակություն է... Իսկ այն մեկը՝ արքայի... Դրա համար էլ ես սիրեցի իմ շղթաները...»⁷: Զեյթունցյանի հերոսները մենակ են, ինչպես Էկզիստենցիալիզմի բոլոր հերոսները, մենակ և խորապես օտար միմյանց ու իրենք իրենց. օտար են Արշակն ու Փառանձեմը, օտար են Փառանձեմն ու Գնելը (այնպես, ինչպես Գեան ու Ստրաուդը, Իզերլին ու Լիլին): Փառանձեմի ու Գնելի օտարումը Զեյթունցյանը հիանալի կերպով է ցույց տալիս քաղաքից դուրս գտնվող աղբանոցի հանդիպման տեսարանում. նրանք հանդիպում են Էկզիստենցիալ «իրադրության» մեջ, նրանց համատեղ անցյալն արդեն իմաստազրկված է, նրանց սիրուց ոչինչ այլևս չի մնացել (աղբանոցի պատկերը պատահական չէ ընտրված իհարկե): Վեպի բոլոր հերոսներն են մենակ, մենությունն այս վեպում թեմատիկ բնույթ ունի: Ահա Հայր Մարգալետը, որ «երկար տարիներ մենակության մեջ ապրելով, ստեղծել էր իր երկրորդ ես-ը, որը նրա համար

⁶ Սևակ Արզումանյան, Խորհրդահայ վեպը, հատոր 4, Եր., Խորհրդային գրող, 1990, էջ 537:

⁷ Պեճճ Զեյթունցյան, Ընտիր երկեր երկու հատորով, հատոր 2, Եր., 1987, էջ 598:

գոյություն ունեւ որպէս գերիրականություն: Նա գրուցում էր նրա հետ, կատակում, երբեմն խաբում, ձեռք առնում, հիմար վիճակների մեջ գցում, կերակրում, լողացնում, հագցնում և, տարիքով իրեն ավելի մեծ համարելով, հովանավորում նրան»⁸: Կաթողիկոսը, որի «ամեն մի կորուստը ընդարձակում էր մենության սահմանները, խորացնում մենության անդունդը: Եվ նրան թվաց, թէ այդ ընդարձակ սահմաններից ու խոր անդունդից հնչեց իր օտար ու տհաճ ձայնը.

-Ներսէս ս...»⁹:

Ինքնաօտարված ու երկփեղկված է նաև Արշակ թագավորը: Այդ երկփեղկումն է, որ նրա կերպարը դարձնում է ողբերգական. «Բայց դու միայն գլխով առաջ անցար ժամանակից, արքա, միայն գլխով,- արհեստ և համոզմունք դարձրած ուղղամտությամբ շարունակեց Դրաստամատը: - Իսկ հոգով ու մարմնով կապված էիր քո ժամանակին: Որպէս բիրտ և դաժան մի բռնապետ: Այդ հակասությունն էր քո ողբերգությունը, արքա...»¹⁰, - ասում է Դրաստամատը:

Այս նկատի ունենալով՝ Սիրանուշ Մարգարյանը գրում է, որ Զեյթունցյանի վեպում «պատմական իրադարձությունների ոլորտն իր մեջ է առնում մարդկային ճակատագրի առեղծվածը՝ մարդու էության ինքնաբավ գոյության խորհուրդը, այնուամենայնիվ, տոգորելով չհասկացվածության, մենակության, աշխարհի անկատարության ու երջանկության ունայնության մասին խոհերով»¹¹, իսկ Արշակին բնութագրում է որպէս «անհանգիստ, կամային, ենթարկող ու դաժան, փորձության պահին՝ տագնապած ու շտապող, մենության պահերին՝ չհասկացված, մենակ, ինքն իրենից ու աշխարհից օտարված ու խռով», ապա «Արշակն ինքն իրենով արտացոլում է իր իսկ «շավիղից դուրս սայթաքած ժամանակը», որի մեջ փորձում է ստեղծել սեփական երկրի ու ժողովրդի պատմությունը»¹²:

Այսպիսով, մարդու օտարումը հասարակությունից, մենությունն ու դատապարտվածությունն էկզիստենցիալիզմի փիլիսոփայության հիմնական հասկացություններից և գրականության թեմաներից են, իսկ վեպի գրեթէ բոլոր կերպարների մեջ ընդգծված է հենց դատապարտվածության գիծը՝ դատապարտվածություն մենության ու

⁸ Նույն տեղում, էջ 288:

⁹ Նույն տեղում, էջ 483-484:

¹⁰ Պերճ Զեյթունցյան, Հնախի երկեր երկու հատորով, հատոր 2, Եր., 1987, էջ 605:

¹¹ Սիրանուշ Մարգարյան, Պատմության ժամանակը, Եր., Սփյուռք, 2000, էջ 15:

¹² Նույն տեղում՝ էջ 15-16:

մահվան: Մահը, ըստ Մարտիրի, ազատությունը սահմանափակող ամենամեծ երևույթն է, որի առջև մարդը պարզապես անգոր է («Պատը»): Իր անգորությունը գիտակցող Արշակն Անհուշ բերդում ինքնասպան է լինում: Միննույն ժամանակ մահն անհատին ազատագրող միակ ճշմարտությունն է, այն գիտակցողը կարող է դիմել ցանկացած արարքի, քանզի որոնել ու չի գտել մարդկային կեցության իմաստը: Ինչ-որ առումով էկզիստենցիալիզմի ողջ գրականությունը մարդկային գոյության իմաստի անհանգիստ որոնումն ու իմաստի բացակայության հուսահատ արձանագրումն է: Արշակը մարդկային գոյության իմաստի այդօրինակ որոնման մեջ է, նրա որոնումները ոչ մի արդյունք չեն տվել: Էկզիստենցիալիզմը մարդու բախումն է իմաստի բացակայության կամ աբսուրդի հետ, մարդու և անհեթեթության բախման ողբերգությունը: Այդ դեպքում մարդը հանգիստ խղճով կարող է գործել ցանկացած արարք. կարող է մահվան դատապարտել եղբոր որդուն (Գնելին), գայթակղել նրա կնոջը, կարող է սպանել կամ ինքնասպան լինել: Մահը, որպես իմաստի բացակայություն, իմաստազրկում է ամեն ինչ: Անհուշ բերդում ինքնասպան եղած արքան «աշխարհին ուղղված իր վերջին աղաղակն արձակելուց հետո խաղաղ պառկած էր մերկ ու անհարթ հատակին, ու բաց աչքերի մեջ նույն հարցն էր քարացել. հը՞, ի՞նչ եղավ, ի՞նչ կատարվեց, ի՞նչ հասկացար Դրաստամատ:

-Գոնե կուշտ ուտեիր, արքա,- արցունքն աչքերին ավստսանքով շնչաց Դրաստամատը: - Տես ի՞նչ փառավոր սեղան է... Որքան գինի կա սափորների մեջ...»¹³: Ահա և անհեթեթությունը: Մի թե մահից առաջ բացված փառավոր սեղանը չի իմաստազրկում մարդու ապրելու, գործելու համար արված բոլոր ջանքերը: Մա է էկզիստենցիալիզմի հուսահատ եզրակացությունը: Ամեն ինչ հանգում է մահվան և իմաստազրկում Արշակի պատմություն կերտելու փորձերը. պատմությունը դուրս է գալիս նրա հսկողությունից, նա էկզիստենցիալ վեպերի հերոսների պես դիտում է, թե ինչպես է խզվում իր և իրադարձությունների կապը, որպես պատմական անհատ, չի կարողանում պատմության ընթացքը ենթարկել իրեն. սրանով է նաև էկզիստենցիալ պատմավեպը տարբերվում դասական պատմավեպից: Եթե դասական պատմավեպում ցույց էր տրվում, թե ինչպես են անհատները (ըստ Նիցշեի պատմությունը կերտում են «իշխանության կամքով» օժտված անհատները, իսկ ժողովուրդն անձև զանգված է՝ «սովորական քար, որ քարտաշի կարիք ունի»¹⁴) կամ

¹³ Պերճ Ջեյթունցյան, Հնտիր երկեր երկու հատորով, հատոր 2, Եր., 1987, էջ 606:

¹⁴ <https://www.proza.ru/2005/11/02-153>

ժողովուրդը (ըստ մարքսիստական գաղափարախոսության պատմությունն առաջ մղող ուժը ժողովուրդն է) կերտում պատմությունը, ուղղորդում նրա ընթացքը, ապա ըստ էկզիստենցիալ հայեցակարգի՝ պատմության ընթացքը դուրս է գալիս անհատի հսկողությունից՝ ցույց տալով իրադարձությունների հանդեպ մարդու անգործությունը: Այսպիսով, Զեյթունցյանի ընտրած պատմական ժամանակաշրջանը և կերպարը լիովին հնարավորություն են տալիս բացահայտելու պատմության էկզիստենցիալիստական այդ հայեցակարգը:

Լ. Գալստյան

**ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ԳՈՅԱՊԱՇՏԱԿԱՆ ՀԱՅԵՑԱԿԱՐԳԸ
ՊԵՐՃ ԶԵՅԹՈՒՆՅԱՆԻ «ԱՐՇԱԿ ԵՐԿՐՈՐ» ՎԵՊՈՒՄ**

Ամփոփում

Պ. Զեյթունցյանի «Արշակ Երկրորդը», ըստ էության, գոյապաշտական վեպ է, ըստ որում գրողի փիլիսոփայական հարցադրումներն ու «մարդկային հոգեբանության պեղումները» մոտ են էկզիստենցիալիզմի փիլիսոփայությանն ու գրականությանը:

Ազատությունը էկզիստենցիալիզմի փիլիսոփայության ու գրականության կենտրոնական խնդիրն է: Թե՛ Մարտիր, և թե՛ Զեյթունցյանը իրենց ստեղծագործություններում ներկայացրել են մարդկային դրսևորումները բացարձակ ազատության պայմաններում: Էկզիստենցիալիզմի գրականության խնդիրներից մեկը հենց այդ փորձն է՝ ստեղծել այնպիսի իրադրություն, որի մեջ բացահայտվում է էկզիստենցիալ մարդու էությունը, հոգեբանությունն ու աշխարհի էկզիստենցիալ ընկալումը:

Լ. Галстян

**ЭКЗИСТЕНЦИАЛИСТСКАЯ КОНЦЕПЦИЯ ИСТОРИИ
В РОМАНЕ ПЕРЧА ЗЕЙТУНЦЯНА “АРШАК ВТОРОЙ”**

Резюме

“Аршак Второй”, по сути, является экзистенциалистским романом, где стремления философской постановки вопросов писателя и “искания человеческой психологии” близки к экзистенциалистской философии и литературе.

Свобода является центральной проблемой философии и литературы экзистенциализма. И Сартр, и Зейтунцян в своих произведениях представили человеческие проявления в условиях полной свободы. Одна из проблем литературы экзистенциализма состоит именно в этой попытке: создать такую

ситуацию, где выявляются сущность, психология экзистенциального человека, экзистенциальное восприятие мира.

L. Galstyan

**EXISTENTIAL CONCEPTION OF HISTORY
IN THE NOVEL OF PERCH ZEITUNTSYAN “ARSHAK THE SECOND”**

Summary

“Arshak the Second” in fact, is an existentialist novel, where the writer’s tendency to the philosophical formulation of questions and “the seeking of human psychology” are close to the existentialism philosophy and literature.

Freedom is the central issue of philosophy of existentialism and literature. In their works both Sartre and Zeytuntsyan had presented the human manifestations exclusively in the conditions of freedom. One of the issues of literature of existentialism is namely this attempt to create a situation, where the essence of existential man, psychology and the existential perception of the world are revealed.